

O SAMOSTALNIŠKEM PRILASTKU V IMENOVALNIKU

0 Samostalniško besedno zvezo je natančneje določil Jože Toporišič v Slovenski slovnici¹ in Novi slovenski skladnji.² Po Toporišiču je samostalniška tista besedna zveza, ki ima iste lastnosti kot samostalniška beseda; je gola (npr. *mati*) ali zložena, zložena je podredno (npr. *naša mati*), priredno (npr. *mati in oče*) ali pristavčno (npr. *Francka, naša mati*). Podredno zložena samostalniška besedna zveza sestoji iz jedra in določila, ki je na levi ali desni strani jedra, lahko pa tudi na obeh (npr. *naša hiša* ali *hiša strahov* ali *obiskana hiša strahov*). Desno določilo imenujemo desni prilastek; lahko je samostalniška beseda v različnih sklonih (npr. *kovač mazač, hiša strahov, hvalnica domovini, jeza na mater*) ali prislov (npr. *človek tam, hoja pokonci*), stavek (npr. *človek, ki je izgubil prepričanje*) ali polstavek (npr. *mati, verujoča v sina*).

Tu nas bo zanimala samostalniška besedna zveza iz dveh samostalnikov v imenovalniku (npr. *človek žaba, beseda žaba, psica Kala, film Kala, mesto Ljubljana, gora Triglav, pohištvo Triglav*).

1 Besedna zveza je iz dveh imenovalnikov, vprašanje je, kateri imenovalnik je jedro in kateri določilo. Pri Brezniku³ to ni jasno, prav tako ne v Slovenski slovnici 1956;⁴ F. Jensenovec⁵ je nato določal določilo s pretvorbo v pridevnik, Toporišič⁶ pa je postavil teorijo, da se jedro fraze dokazuje z ujemanjem (npr. *drzen človek žaba, vas Mostec je majhna*) in da je v zvezi dveh ujemalnih samostalnikov prilastek vedno drugi. Tudi Čehi so se ukvarjali s tem vprašanjem, in sicer je konec 60-ih let⁷ potekala razprava o tem, ali je v zvezah tipa *mesto Praga* jedro *mesto* ali *Praga*. To razpravljanje je zaključil K. Hausenblas⁸ z odločitvijo, da je jedro *mesto*, določilo pa *Praga*; pri tem je navedel tudi slovnična merila, in sicer: 1. povedek se vedno ujema z jedrom, nikoli z določilom, npr. *Mesto Praga je bilo ustanovljeno* (po ujemanju lahko določamo le zveze iz samostalnikov različnih spolov ali števil, npr. *mesto Bratislava/Kalupy* proti *mesto Brno*); 2. če besedno zvezo razvijamo s prilastkom, se le-ta vedno ujema z jedrom, npr. *staro mesto Praga*; 3. če v jeziku obstaja možnost zamenjave samostalnika s pridevnikom, se vedno popridevi določilo, npr. *praško mesto*; 4. v stilno nezaznamovani stavi sta jedro in določilo razvidna že iz zaporedja besed, in sicer stoji določilo vedno za jedrom, npr. *mesto Praga*; 5. včasih nam pomaga tudi primerjava s kakšnim tujim jezikom, recimo s francoščino: *mesto Praga* je francoško *la ville de Prague*, torej je tudi v francoščini lastno ime v odvisni obliki. Podobno pojmujejo tovrstne samostalniške besedne zveze tudi nekateri avtorji čeških slovnice, npr. F. Kopečný,⁹ V. Šmilauer¹⁰ ter J. Bauer in M. Grepl.¹¹

2 Imenovalniški samostalniški prilastek je po Toporišiču¹² dveh vrst: 1. tak, ki se sklanja (npr. *ptici pevki*) in ga imenuje ujemalni, in 2. tak, ki se ne sklanja (npr. *hotelu Turist*) in ga imenuje imenovalni. Slovenske slovnice do Toporišiča so poznale le prvi tip, ki so ga imenovale priredni samostalniški prilastek.¹³ Za češčino je Hausenblas¹⁴ navajal štiri vrste imenovalniških samostalniških zvez, in sicer: 1. zveze, pri katerih ostaja pri sklanjanju drugi del v imenovalniku, to je imenovalni imenovalnik, npr. *ura Omega*; 2. zveze, v katerih se oba dela sklanjata, npr. *kovač Novak*; 3. zveze, v katerih je prvi samostalniški izrazito vrednotenjski in ima vrednost pridevnika, npr. češko *chudák maminka, dobrák člověk* (v teh zvezah je jedro drugi samostalniški, kar dokazuje ujemanje),¹⁵ in 4. zveze, ki imajo za današnjo češčino neobičajno strukturo, npr. češko *cisář pán, Kublaj chán*.¹⁶ V čeških slovnice najdemo prve tri tipe.¹⁷

V naši obravnavi bomo ločeno obravnavali tri skupine imenovalniških zvez, in sicer: 1. zveze z ujemalnim samostalniškim prilastkom (npr. *sestra Tina*), 2. zveze z imenovalnim samostalniškim prilastkom (npr. *tehtnica Tina*) in 3. zveze z lastnoimenskim določilom ob zemljepisnem imenu v jedru (npr. *mesto Ljubljana*). V vsaki skupini bomo reševali naslednja vprašanja: 1. ali se določilo sklanja ali ne, 2. ali se določilo v imenovalni obliki¹⁸ ujema z jedrom v spolu, sklonu in številu, 3. ali je v jedru biološko živ ali neživ samostanik, 4. ali je v določilu lastno ali občno ime, 5. iz katere besede zveze je določilo nastalo in 6. ali določilo lahko poprivedimo ali ne.

2.1 Značilnosti ujemalnega samostalniškega prilastka (npr. *stric Tone*) so: 1. se sklanja (npr. *strica Toneta*), kar je znano vsaj že od Breznika naprej; 2. v imenovalni obliki se vedno oz. obvezno ujema z jedrom v spolu, sklonu in številu (npr. *stric Tone*, tj. m. im. ed.); navidezna posebnost glede spola sta tip *človek žaba/zver*, kjer je določilo površinsko ženskega, globinsko pa ženskega ali moškega spola (ker nimamo jezikovnega sredstva, s katerim bi ločili žabji par oz. ker gre za hipernim), in tip *Ivanka Mežan*, kjer je določilo prvotno moškega spola, po konverziji pa tudi ženskega;¹⁹ 3. prilastek stoji vedno ob biološko živem samostalniku v jedru, npr. *stric Tone*, *ptica pevka*, to pri Slovencih še ni bilo opaženo, pri Čehih pa; 4. prilastek je lastno ali občno ime (npr. *krava Roža* proti *krava dimka*), kar je razvidno že iz Breznikovih primerov (npr. *mož poštenjak*, *pesnik Prešeren*); 5. če je določilo občno ime, je nastalo iz zveze *biti /kot/ kaj* (npr. *človek zver* ← *človek je /kot/ zver*), če pa je lastno ime, je iz zveze *biti imenovan kaj/kako* (npr. *stric Tone* ← *stric, imenovan Tone*); 6. določilo lahko poprivedimo, če sta jedro in določilo istovrstna, tj. če sta oba občno²⁰ ali oba lastno ime (npr. *človek zver* → *zverinski človek*, *Tone Čepon* → *Čeponov Tone*), če pa je jedro občno, določilo pa lastno ime, poprivedljenje ni mogoče (npr. *stric Tone*).²¹

¹⁸ SS 1976, 465–469.

¹⁹ NSS 1982, 41–57.

²⁰ Slovenska slovnica za srednje šole, 1934, 217 in 218. – O jedru in določilu ne govori, iz primerov pa tudi ne moremo sklepati, kaj je jedro in kaj določilo, ker sta obe besedi tiskani enako.

²¹ A. Bajec – R. Kolarič – M. Rupel: Slovenska slovnica, 1956, 291. – Izjav o jedru in določilu ni, iz primerov pa vidimo, da tudi ni teorije o tem, saj jim je prilastek enkrat prvi, drugič pa drugi samostanik (npr. v zvezi *Peter Klepec* je prilastek *Peter*, v *sinko potepinko* in *krava dimka* pa *potepinko* oz. *dimka*).

²² Prilastek in njegov odvisnik, Jezikovni pogovori 1965, 119–124.

²³ SS 1976, 468, in NSS 1982, 47 in 50.

²⁴ Gre za prispevke, ki so jih v reviji Český jazyk v letih od 1955 do 1957 objavili J. Novotný, F. Svěrák, J. Bauer, F. Daneš, K. Svoboda in F. Kopečný.

²⁵ Závěr diskuse o spojených typu město Praha a pod., ČJ 1957, 201–207.

²⁶ Základy české skladby, 1962, 194. – Dodaja še novo merilo, tj. poudarek: jedro je tisto, kar je v zvezi poudarjeno (npr. *krojač Novak* proti *Novak krojač*, v prvem primeru je jedro *krojač*, v drugem pa *Novak*).

²⁷ Novočeská skladba, 1966. – Izrecnih izjav o jedru in določilu ni.

²⁸ Skladba spisovné češtiny, 1970, 1980, str. 131. – Glede na jedro in določilo ločujeta dva tipa zvez: 1. v zvezah dveh živih osebnih imen je jedro drugi samostanik (npr. *pesnik Neruda*: jedro je *Neruda*), 2. v ostalih zvezah pa je jedro prvi samostanik (npr. *mačka Jura*, *pojem neskončnost*: jedro je *mačka* oz. *pojem*). S to dvojnostjo, ki pa gotovo ni potrebna, ohranjata Bauerjevo pojmovanje iz l. 1956 (ČJ 1956, 219–223) in ne upoštevatva prispevkov Daneša, Kopečnega ali Hausenblasa.

²⁹ Kot pod 1 in 2.

³⁰ Breznik (Slovenska slovnica za srednje šole, 1934, 218) pozna dve vrsti »prirednih samostalniških prilastkov«, in sicer so to: 1. samostalniki, ki stojijo namesto pridevnikov (npr. *čebela delavka*, *mož poštenjak*), in 2. samostalniki, ki so istovetni z drugim samostalnikom, in jih imenuje pristavke (npr. *pesnik Prešeren*, *mesto Ljubljana*).

³¹ Kot pod 8.

³² Pri Slovencih ta tip menda še ni bil opažen. Zdi pa se, da ga imamo v primerih kot *dobričina Janez*, *sirota Andrej*, *avša Marjeta*, *klepetulja Boštjan*, *neroda Tine* ipd.

³³ Ali imamo tudi v slovenščini take primere?

³⁴ Kopečný (str. 46, 47 in 194, 195) ter Bauer – Grepl (str. 131 in 135) navajajo imenovalni imenovalnik in ujemalni samostalniški prilastek, ki je dveh vrst (prim. *dobrák člověk* proti *knjiga Babička*). Šmilauer (str. 171–179 in 353–370) pa ločuje imenovalni imenovalnik in ujemalni samostalniški prilastek, ki je zanj le ena od vrst pristavka.

³⁵ J. Toporišič, NSS 1982, 14. – Imenovalne oblike samostalniške in pridevniške besede so v imenovalniku.

³⁶ Isti, SS 1976, 231, in NSS 1982, 49.

³⁷ Pri tem je nekaj izjem, npr. *tovariš ravnatelj*, *gospod doktor* in *ptica sinica*, *riba ščuka*, *pes ovčar*.

³⁸ Tu je posebnost *sošed Luka*, ker se lahko poprivedi jedro, tako da dobimo zvezo *sošedov Luka* (po ustnem opozorilu Toporišiča).

2.2 Značilnosti imenovalnega samostalniškega prilastka (prim. *hotel Turist*) pa so: 1. se ne sklanja (npr. *hotelu Turist*), kar je ugotovil že Toporišič;²² 2. v imenovalni obliki se z jedrom ujema v spolu, sklonu in številu, a ne vedno oz. ne obvezno (prim. za spol *hotel Turist* proti *hotel Ilirija*, za sklon *pesem Zdravljica* proti *pesem Soči*, za število *hotel Lev* proti *hotel Argonavti*), to neujemanje je v resnici le površinsko, globinsko pa gre za ujemanje, saj so ta določila nastala iz ujemalnih zvez (npr. *hotel Turist* ← *hotel, imenovan Turist*); 3. določilo stoji vedno ob biološko neživem samostalniku, npr. *beseda delo, hotel Turist*, na kar pri Slovencih še ni bilo opozorjeno, pri Čehih²³ pa; 4. prilastek je lastno ali občno ime (npr. *hotel Turist* proti *pojem turist*) – Toporišič ima le primere z lastnoimenskim določilom (npr. *hotel Turist, hotel Rdeča bukev, vila Črno jezero*),²⁴ pri Čehih pa najdemo tudi primere z občnoimenskim prilastkom (npr. *beseda internacionalizem*); 5. občnoimensko določilo je nastalo iz zveze *imeti izrazno-pomensko podobo x*²⁵ (*beseda človek* ← *beseda, ki ima izrazno-pomensko podobo človek*), lastnoimensko določilo pa je iz zveze *biti imenovan kaj/kako* (npr. *pohištvu Triglav* ← *pohištvu, imenovano Triglav*);²⁶ 6. določila ne moremo poprivediti.

Kot vidimo, se ujemalni in imenovalni samostalniški prilastek razlikujeta med seboj predvsem v sklonljivosti – nesklonljivosti, obveznem – neobveznem ujemanju z jedrom, položaju ob biološko živem – neživem samostalniku ter v možnosti – nemožnosti popriveditve.

2.3 Tip *mesto Ljubljana*, tj. lastnoimensko določilo ob zemljepisnem jedru, ločeno obravnavamo zato, ker je z njim največ težav, zlasti pri sklanjanju. Tako Toporišič²⁷ ugotavlja: »Pri sicer ujemalnem tipu *mesto Ljubljana* rod. *mesta Ljubljane* itd. se vendarle pojavlja problem sklonljivosti druge sestavine, npr. *vas Mostec, vasi Mostec* ipd. Verjetno se oba sklanjata le v bolj znanih takih zvezah.« Ker pa s tem problema bistveno ne reši, dodaja pod črto:²⁸ »Druga razlaga, pač pravilnejša, bi bila, da je sklanjanje oz. nesklanjanje odvisno od globinske analize: *mesto Ljubljana* kot ujemalni prilastek ima rod. *mesta Ljubljane*, kot imenovalni pa *mesta Ljubljana*«. Tudi Čehi opažajo, da jim zemljepisna imena prehajajo iz ujemalnega v imenovalni tip, in sicer menijo, da je do tega prišlo najprej pri tujih lastnih imenih (npr. *na gori Elbrus*), nato pa preko njih tudi pri domačih (npr. *na gori Řip*).

Za tip *mesto Ljubljana* je značilno: 1. določilo se sklanja ali pa tudi ne, morda se sklanja le tisto določilo, ki se v imenovalni obliki ujema z jedrom v spolu, sklonu in številu (prim. *gora Škrlatice* proti *gora Nanos, občine Šiške* proti *občine Vič*); 2. v imenovalni obliki se določilo ujema z jedrom, a ne vedno oz. ne obvezno (prim. za spol *mesto Celje* proti *mesto Ljubljana*, za sklon *planina Viševnik* proti *planina Pri jezeru*, za število *mesto Celje* proti *mesto Brežice*), tudi tu je neujemanje določila le površinsko, kot pri imenovalnem prilastku; 3. določilo stoji vedno ob biološko neživem samostalniku, in sicer je to vedno zemljepisno ime, npr. *gora, vas, mesto, reka, republika*; 4. prilastek je vedno lastno ime (npr. *reka Bača*); 5. določilo je nastalo iz zveze *biti imenovan kaj/kako* (*reka Bača* ← *reka, imenovana Bača*); 6. načeloma se določilo ne more poprivediti (npr. *gora Ratitovec*) oz. je poprivedljenje stilno zaznamovano (tako je npr. v SSKJ²⁹ zveza *Ljubljansko mesto* označena s »star.«)

²² SS 1976, 468, in NSS 1982, 50.

²³ Šmilauer (str. 180 in 181) ima seznam izrazov, ob katerih stoji imenovalni imenovalnik (prim. *beseda, naziv, titula, znamka, klic, vzklík, vprašanje, glas, geslo, napis, stavek, črka, podjetje, gostilna, revija, časopis, parnik* itd.). V primerih pogosto opremljenih imenovalnih imenovalnik z narekovaji, kot da gre za citate, npr. *gostilna »Pri zeleni žabi«, časopis »Zvon«, vzklík »brre«*.

²⁴ Kot pod 22.

²⁵ Po Toporišičevem ustnem predlogu.

²⁶ J. Toporišič, NSS 1982, 50.

²⁷ N.d., 49.

²⁸ Kot pod 27.

²⁹ Slovar slovenskega knjižnega jezika II, 1975, 624. – Zveza *Ljubljansko mesto* je bolj verjetno nastala iz zveze *mesto Ljubljančanov* (prim. še *mesto bellehemsko/nazareško*).

Če primerjamo tip *mesto Ljubljana* z ujemalnim in imenovalnim samostalniškim prilastkom, vidimo, da ima več skupnega z imenovalnim tipom, in sicer: neobvezno ujemanje z jedrom, položaj ob neživem jedru, nemožnost popridevljenja; zato se v tej obravnavi bolj nagibamo k temu, da bi ga uvrstili med imenovalne tipe in bi ga imeli za nesklonljivega (še zlasti, kadar je določilo neujemalno).

3 Imenovalniški samostalniški prilastek je dveh vrst, ujemalni in imenovalni. Njuna najpomembnejša razločevalna lastnost je ta, da stoji ujemalni vedno ob biološko živem jedru (in tako natančneje določa osebe in živali), imenovalni pa je ob biološko neživem samostalniku (tj. natančneje določa predmete, pojme in snovi). Drugače povedano: lastno ali občno ime se bo drugače obnašalo ob živem in drugače ob neživem samostalniku; ob živem samostalniku se bo sklanjalo in obvezno ujemalo z jedrom v spolu, sklonu in številu, ob neživem pa se ne bo niti sklanjalo niti obvezno ujemalo z jedrom (npr. *lisica zvitorepka* proti *samostalnik zvitorepka*). Vprašanje sklonljivosti tipa *mesto Ljubljana* še vedno ni rešeno, morda bi ga uvrstili kar med nesklonljive prilastke.

Literarnozgodovinsko gradivo

MED UGOVORI IN ODGOVORI (2)

6. Bernolákova uzakonitev slovaškega knjižnega jezika

Prof. dr. Rajko Nahtigal v svoji knjigi *Slovanski jeziki*, v predvojni in povojni izdaji, ne priznava v razvoju slovaškega knjižnega jezika uzakonitve, kakor jo je izvedel Anton Bernolák (1762–1813). Njegovo dejanje šteje zgolj za poskus kodifikacije in ne za kodifikacijo samo. V nemškem prevodu knjige uporablja za to oznako besede *Versuch* (1961, 4), v ruskem prevodu pa besedo *popyt* (1963, 35). S tem vztraja pri tezi, da je slovaški knjižni jezik uzakonil šele L'udovít Štúr. Vsa dotedanja prizadevanja Slovakov – kot narodnosti in naroda – da bi v znanosti in v politiki uveljavili tezo o samosvojesti in avtonomnosti slovaškega jezika in naroda, šteje Nahtigal za poskus.

Knjižni jezik Slovakov je do naših dni doživljal zelo različne razvojne stopnje.

Prvi jezik, ki sta ga uporabljali država in cerkev, sta prinesla iz solunske Makedonije Konstantin in Metod v 9. stol. Govorica Makedonije in Velike Morave tedaj gotovo še ni bila posebno diferencirana in se je za pisno rabo gotovo v velikomoravski državi obogatila z ustreznimi besedami in obrati. Ko so Slovaško kmalu osvojili Madžari, je bilo konec z obetajočimi začetki slovanske kulture. Madžari so v državi, ki so jo oblikovali iz najrazličnejših narodnosti in plemen, uveljavili kot državni jezik latinščino, saj je bila edina primerna, da povezuje ljudstva Panonske ravnine. Latinščina je ostala občevalni in kulturni jezik države Ogrske domala do konca 18. stoletja.

Samostojni slovaški knjižni jezik so začeli oblikovati slovaški mali in srednji plemiči in nastajajoče meščanstvo v srednjem veku. Ti začetki slovaškega knjižnega jezika se zlijejo